

dr Jarosław Bubiło

Akademia Zamojska

e-mail: jaroslaw.bubilo@akademiazamojska.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-4108-221X>

Wybrane zagadnienia prawne wpływu (oddziaływania psychologicznego) przekazu podprogowego (percepcji subliminalnej), zawartego w pornografii perswazyjnej na tożsamość płciową (orientację seksualną) jej odbiorców (konsumentów)

SELECTED LEGAL ISSUES RELATED TO THE INFLUENCE (PSYCHOLOGICAL IMPACT) OF
SUBLIMINAL MESSAGES (SUBLIMINAL PERCEPTION) CONTAINED IN PERSUASIVE
PORNOGRAPHY ON THE GENDER IDENTITY (SEXUAL ORIENTATION) OF
ITS RECIPIENTS (CONSUMERS)

Summary

The article discusses selected legal issues related to the identification, definition and characterization (using terminology and methodology appropriate for legal science) of the phenomenon of persuasive pornography and the effects of its consumption in the context of the subliminal message present in it, which stimulates the recipients in a way that bypasses the control of consciousness and can lead to problems with their physical and mental integrity, especially those related to gender identity, or even suppression or change of their previous sexual orientation. In the author's opinion, this clearly impinges on the recipients' right to respect for their private lives, particularly with regard to their own determination of their gender identity. The author also analyzes the legal nature of the subliminal message called subliminal perception (stimulation) against the background of the legal regulations in force in the EU and the Republic of Poland. In addition, he discusses selected aspects of hypnotic induction as manifestations of various forms of psychological influence (and even psychomanipulation) on the recipients' gender identity and sexual orientation. The author presents the view that the recipients (users) of this type of content require special legal protection and should be classified as a special type of consumers.

Keywords: persuasive pornography; subliminal message; subliminal stimulus; subliminal persuasion; gender identity; sexual orientation

Streszczenie

W artykule podjęto próbę scharakteryzowania wybranych zagadnień prawnych związanych z identyfikowaniem, definiowaniem i charakterystyką (za pomocą właściwej dla nauk prawnych terminologii i metodologii) zjawiska pornografii perswazyjnej, skutkami jej konsumpcji w kontekście obecnego w niej przekazu podprogowego, który pobudza odbiorcę w sposób omijający kontrolę świadomości i mogący prowadzić do ewentualnych skutków w zakresie problemów z fizyczną i psychiczną integralnością, w szczególności z tożsamością płciową czy nawet stłumieniem lub zmianą dotychczasowej orientacji seksualnej. W opinii autora jest to ewidentna ingerencja w prawo do poszanowania życia prywatnego odbiorcy, w szczególności w zakresie aspektów tożsamości osoby, takich jak samostanowienie o identyfikacji płciowej. Autor analizuje także charakter prawny przekazu podprogowego, zwanego percepcją (stymulacją) podprogową (subliminalną), na tle obowiązujących w UE i RP regulacji prawnych oraz omawia i rozważa wybrane aspekty indukcji hipnotycznej jako przejawy różnorodnych form oddziaływania psychologicznego (a wręcz psychomanipulacji) na tożsamość płciową i orientację seksualną odbiorcy. Autor przedstawia pogląd, że odbiorcy (użytkownicy) tego typu treści wymagają szczególnej ochrony prawnej i powinni zostać zakwalifikowani jako szczególny rodzaj konsumentów.

Słowa kluczowe: pornografia perswazyjna; przekaz podprogowy; bodziec podprogowy; perswazja podprogowa; tożsamość płciowa; orientacja seksualna

Wprowadzenie

Idea transhumanizmu w swych założeniach deklaruje m.in. zwiększenie i poszerzenie ludzkiej recepcji sensorycznej oraz zdolności poznawczych i emocjonalnych. Towarzyszące tym koncepcjom współcześnie rozwijające się technologie konsekwentnie prowadzą do zacierania się różnic pomiędzy płciami biologicznymi (metrykalnymi). Także nurt postgenderyzmu postuluje, że płeć jako czysto subiektywny konstrukt jest niepotrzebnym ograniczeniem potencjału przyszłego transczłowieka (postczłowieka). Dotarliśmy obecnie do etapu, gdy stanowisko uznające, że każda osoba musi się kategorycznie określić w binarnym systemie płci, postrzegane jest jako fundamentalizm, a wszelkie odstępstwa od tej normy (nieokreśloność) w zakresie praktyk tożsamościowych (niezgodność psychicznie odczuwanej identyfikacji płciowej z płcią biologiczną) oraz redukcowanie wymiaru płci do wybieranej identyfikacji, którą można dowolnie zonglować, są przedstawiane, jak nigdy przedtem, jako w pełni akceptowalne czy wręcz pożądane¹. Znamienne, że dynamicznemu rozwojowi dziedzin z zakresu biotechnologii, neuro nauki, nanotechnologii, biocybernetyki czy technologii informacyjnej towarzyszy również stale rosnąca zorganizowana propaganda, korzystająca z różnorodnych form oddziaływania psychologicznego (a wręcz psychomanipulacji) na tożsamość płciową (w zakresie

1 Ten eksperyment socjologiczny w sposób nieunikniony doprowadzi – jeśli obecna tendencja zostanie utrzymana – do redukcji populacji i wyeliminowania zastępowalności (reprodukcji) pokoleń.

płci psychicznej) i orientację seksualną. Przedstawione zjawisko nie stało się jak dotąd w naszym kraju przedmiotem całościowych badań w zakresie dyscypliny nauk prawnych, a w dyskursie prawniczym nie wykształcono dotychczas odpowiednio precyzyjnej terminologii i metodologii².

1. Uzależnienie od pornografii (pornoizm) jako forma zaburzenia (uzależnienia) behawioralnego

Powszechnie występujący konsumpcjonizm, destrukcja wartości, relatywizowanie zasad, spłylenie relacji międzyludzkich, jak również deficyty w doświadczaniu miłości rodzicielskiej w połączeniu z dostępnością do pornografii, medialną dostępnością seksu i nagości na pokaz oraz stale nasilającą się erotyzacją przestrzeni społecznej skutkują rosnącym zapotrzebowaniem na stymulację seksualną³. Uzależnienie od pornografii jest formą tzw. uzależnienia behawioralnego⁴, które w terminologii psychologicznej oznacza formę zaburzenia niechemicznego (niesubstancjalnego) związaną z powtarzalnością pewnych czynności w stadium uzależnieniowym („kompulsywne zachowania seksualne”)⁵.

- 2 Niedostatek, wręcz brak, całościowych badań w dyscyplinie nauk prawnych uwidacznia się w szczególności na tle badań prowadzonych w innych dziedzinach wiedzy/dyscyplinach naukowych (m.in. koncepcje socjologiczne, behawiorystyczne, neurobiologiczne, psychiatryczne, medyczne), w których bazowano jednak na różnorodnych metodologiach, stawiano odmienne cele badawcze, posługiwano się różnymi językami opisu.
- 3 I. Niewiadomska, J. Chwaszcz, B. Kołodziej i in., *Seks*, Lublin 2005, s. 94-108.
- 4 Termin „zaburzenia (uzależnienia) behawioralne” (*behavioral dependence*) występuje nie tylko w Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób, Urazów i Przyczyn Zgonów Światowej Organizacji Zdrowia (ICD-11) oraz klasyfikacji chorób Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego (DSM-5), ale stał się również terminem prawnym, funkcjonującym w szeregu krajów w regulacjach normatywnych.
- 5 Terminy: „nalogowość seksualna”, „kompulsywność seksualna”, „impulsywność seksualna”, „nieparafilijna nadyktywność seksualna”, „zaburzenie hiperseksualne”, odnoszą się do określonej koncepcji teoretycznej lub kryteriów diagnostycznych. Zob. w tym zakresie D.A. Cicha, *Psychoterapia osób uzależnionych od pornografii*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura”, 2019, nr 1 (32), s. 34-37; B. Habrat, *Koncepcje teoretyczne i pozycja nozologiczna tak zwanych nalogów behawioralnych*, w: *Zaburzenia uprawiania hazardu i inne tak zwane nalogi behawioralne*, red. B. Habrat, Warszawa 2016, s. 18; A. Augustynek, *Psychopatologia człowieka dorosłego*, Warszawa 2015, s. 191; M. Lew-Starowicz, *Patologiczna hiperseksualność*, w: *Zaburzenia uprawiania hazardu i inne tak zwane nalogi behawioralne*, s. 306; K. Piątek, *Zaburzenia behawioralne – trudności definiowania, typologie i koncepcje wyjaśniające powstawanie zaburzeń*, w: *Ewaluacja w profilaktyce i terapii zaburzeń behawioralnych*, red. M. Piasecka, J. Kuszał, K. Piątek, Kraków 2022, s. 39-40. Odnośnie do jednostki chorobowej w postaci „zaburzeń związanych z kompulsywnymi zachowaniami seksualnymi” (*compulsive sexual behavior disorder* – CSBD) zob. zagraniczną literaturę przedmiotu, m.in.: S.W. Kraus, V. Voon, M.N. Potenza, *Should Compulsive Sexual Behavior Be Considered an Addiction?*, „Addiction”, 2016, no. 111, s. 2097-2106; S.W. Kraus, R.B. Krueger, P. Briken i in., *Compulsive Sexual Behaviour Disorder in the ICD-11*, „World Psychiatry”, 2018, no. 17, s. 109-110; D.I. Lubman, M. Yücel, C. Pantelis, *Addiction, a Condition of Compulsive Behaviour? Neuroimaging and Neuropsychological Evidence of Inhibitory Dysregulation*, „Addiction”, 2004, no. 99, s. 1491-1502.

Do patologicznych objawów zaburzeń, często wiążących się z cyklami remisji i nawrotów, należą m.in. specyficzne fantazje seksualne o cechach obsesyjnych, wykazujących inwazyjność, natarczywość oraz destrukcyjność, podczas których osoba kreuje standardy (schematy) zachowań seksualnych nierealne w świecie rzeczywistym (często dewiacyjne)⁶ przy jednoczesnej utracie kontroli nad własnymi myślami, fantazjami, zdolnością krytycznego myślenia, stale rosnącym zapotrzebowaniu na doznania erotyczne, które w konsekwencji prowadzi do coraz większej stymulacji bodźcami erotycznymi oraz głębokich (dysfunkcyjnych) zmian usposobienia widocznych w sferze emocjonalnej, myślenia i zachowania (m.in. wyższy poziom rozwiązłości seksualnej, postrzeganie kobiet wyłącznie w charakterze obiektów seksualnych)⁷. Niewątpliwie uzależnieniu się od pornografii bądź seksu internetowego sprzyjają czynniki wewnątrzsobowe typu: zaburzenia lękowe, zaburzenia nastroju, zaburzenia dwubiegunowe, depresja⁸, jednak kluczową rolę mechanizmu uzależniającego odgrywa natura, specyfika samego medium. Obok biologicznego komponentu nałogu związanego z faktem, iż podczas aktywności seksualnej do krwi uwalniane są hormony płciowe, a także oddziaływaniem na strukturę i sposób funkcjonowania mózgu osoby uzależnionej od pornografii neuroprzekazników, takich jak: dopamina, serotonina, endorfina, enkefalina⁹, występuje również oddziaływanie na mózg odbiorcy bodźców zarówno wzrokowych, jak i słuchowych. Jak daleko jednak posuniętych (nieuświadomione treści seksualne, indukcja hipnotyczna, perswazyjne bodźce podprogowe) – pozostaje przedmiotem dalszych rozważań w kolejnych częściach artykułu.

2. Autogynofiliczna pornografia perswazyjna – terminologia i charakterystyka

Autogynofiliczna¹⁰ pornografia perswazyjna¹¹ jest rodzajem pornografii zapewniającej odbiorcy odpowiednie środowisko mentalne do angażowania się w formy eksperymentów seksualnych, napędzanych koncepcjami mieszania płci poprzez wyobrażanie sobie siebie jako osoby o tożsamości transpłciowej¹². Ta kategoria głównie – co warto

6 I. Grzegorzewska, L. Cierpiałkowska, *Uzależnienia behawioralne*, Warszawa 2018, s. 340.

7 P. Carnes, *Od nałogu do miłości. Jak wyzwolić się z uzależnienia od seksu i odnaleźć prawdziwe uczucie*, za: I. Niewiadomska, J. Chwaszcz, B. Kołodziej i in., *Seks*, red. I. Niewiadomska, J. Chwaszcz, B. Kołodziej i in., Lublin 2005, s. 81-88.

8 Co najmniej częściowo będące spuścizną lockdownów i będącej ich skutkiem mody na „życie zdalne”.

9 K. Roth, *Ciemna strona seksu. Gdy seks staje się nałogiem*, tłum. M. Wojdak-Piątkowska, Sopot 2013, s. 73-76.

10 Termin „autogynofilia” (*autogynephilia*) odnosi się do orientacji seksualnej, w której heteroseksualny biologiczny mężczyzna jest podniecony seksualnie przez ideę bycia lub stania się kobietą (skłonność do identyfikowania się jako kobieta).

11 *Autogynephilic persuasive pornography* – AGPP.

12 Pornografia perswazyjna znana w subkulturze jako tzw. *sissy hypno*.

odnotowania – niekomercyjnej pornografii wchodzi w interakcję z użytkownikiem za pośrednictwem bezpośredniego zwracania się do widza sugestywnymi napisami tekstowymi, pojawiającymi się na obrazach/wideo lub w tle audio (indukcji werbalnej), montażu audiowizualnego (dźwięku i obrazu) czy też poprzez wykorzystanie technologii *deepfake* (przekształcenia obrazu w wideo) i jest zaprojektowana w taki sposób, aby docelowo przekonać konsumenta porno do mentalnego (a czasem fizycznego) zaangażowania się i pomagać mu w procesie erotycznej samofeminizacji¹³. Silny aspekt perswazyjny lub sugerujący jest przekazywany użytkownikowi, którego wprost zachęca się do przejścia na hormonalną terapię zastępczą (czyli po prostu kastracji chemicznej), składającą się z regularnie wstrzykiwanych estrogenów (żeńskich hormonów płciowych) i antyandrogenów, które hamują produkcję testosteronu¹⁴. Niestety na dzień powstania niniejszego artykułu nie istnieją jakiegokolwiek polskojęzyczne badania empiryczne, opisujące i analizujące tę nową formę pornografii perswazyjnej, motywacje jej konsumentów, skutki jej konsumpcji (ewentualne doprowadzanie do uzależnienia) oraz związek przyczynowy między jej konsumpcją, jej perswazyjnym (również hipnotycznym) efektem a późniejszym zachowaniem seksualnym konsumentów, w szczególności czy odbiorcy zmienili swój światopogląd dotyczący ich płci i seksualności. Brak nawet klarownych kryteriów diagnostyki tego zagadnienia¹⁵.

3. Przekaz podprogowy (percepcja sublimalna) – terminologia i charakterystyka

Do najbardziej znanych technik psychomanipulacji¹⁶ zalicza się m.in.: dezinformację, propagandę, cenzurę, programowanie neurolingwistyczne, indukację hipnotyczną (hipnozę)¹⁷,

13 Aster Gilbert opisał ten rodzaj mediów pornograficznych jako pornograficzny *Trans Porno Remix*, zob. A. Gilbert, *Sissy Remixed. Trans* Porno Remix and Constructing the Trans* Subject*, „Transgender Studies Quarterly”, 7 (2020), no. 2, s. 222-236.

14 Niepokojącym trendem jest fakt stałego wzrostu popularności tej kategorii porno również wśród nastolatków jeszcze przed podjęciem współżycia seksualnego.

15 S.K. Vadapalli, D.J. Kuss, *Sissy Hypno. Conceptualisation of Autogynephilic Persuasive Pornography (AGPP) and an Investigative Exploration of the Experiences of its Consumers*, „Sexuality and Culture”, 2023, s. 1-27 [online first].

16 T. Trejderowski, *Socjotechnika. Podstawy manipulacji w praktyce*, Warszawa 2009, s. 33.

17 Jak wynika z definicji zawartej w *Encyklopedii PWN*, hipnoza to sztucznie wywołany stan obniżonej świadomości, podobny do snu, w którym usypiany poddaje się sugestii hipnotyzera (odmianą hipnozy jest autohipnoza), jednak Ernest Meckelburg, który zajmuje się m.in. badaniem możliwości wykorzystania hipnozy do celów militarnych, stwierdza, iż w przypadku hipnozy nie mamy do czynienia z formą snu, lecz z odmiennym stanem świadomości (zob. w tym zakresie M. Momot, *Aspekty wykorzystania hipnozy oraz komunikacji pozawerbalnej w ujęciach psychotronicznym i psychomanipulacyjnym*, „Wiedza Obronna”, 1-2 (2019), s. 188-202). Pierwszym naukowcem, który połączył bodźce podprogowe z sugestią posthipnotyczną, był Otto Pörtl – jeden ze współczesnych Zygmunta Freudowi, według którego treść snów obejmowała podprogowo

indoktrynację, pranie mózgu¹⁸, kontrolę umysłu oraz przekaz podprogowy (*subliminal message*) jako manipulację w sferze podświadomości¹⁹. Przekaz podprogowy, zwany także percepcją (stymulacją) podprogową (subliminalną), jest procesem rejestrowania informacji (przekazu nastawionego na manipulację) bez świadomości ich spostrzegania, niewymagającym żadnego określonego stanu umysłu czy nawet skupienia, najczęściej polegającym na wmontowywaniu (wmiksowaniu) w film lub program komputerowy obrazów (klatek) z poleceniem lub sugestią, których oko ludzkie nie wychwyci, natomiast, zdaniem niektórych psychologów, zarejestruje je podświadomość²⁰. Tym samym dotyczy przekazywanych bezpośrednio do mózgu bodźców wzrokowych²¹ lub słuchowych²², które trwają zbyt krótko lub są zbyt słabe (bądź są zamaskowane innymi bodźcami),

i podświadomie odbierane doświadczenia. Z kolei pierwszą osobą, która podjęła się rozróżnienia poszczególnych mechanizmów prowadzących do transu hipnotycznego, był Julian Ochorowicz w nieprzetłumaczonej do dziś na język polski rozprawie *Hypnotisme et Mesmerisme* (1911). Ponadto należy odnotować, że w legalnej praktyce hipnotycznej powinno się przestrzegać zasad Kodeksu etycznego Międzynarodowego Towarzystwa Hipnotycznego (International Society of Hypnosis – ISH) oraz zasad etyki zawodowej i ogólnych zasad etyczno-moralnych. Terapeuta wykorzystujący techniki indukcji hipnotycznej jest zobowiązany: przestrzegać zasad dobra pacjenta i dbać o jak najwyższą jakość relacji z pacjentem m.in. poprzez respektowanie systemu wartości klienta i jego prawa do dokonywania własnych wyborów.

- 18 Pranie mózgu, zwane również „reformą myśli”, w potocznej świadomości funkcjonuje dla opisanie bardzo silnych oddziaływań manipulacyjnych. Zob. w tym zakresie: T. Witkowski, *Psychomanipulacje. Jak je rozpoznawać i jak sobie z nimi radzić*, Wałbrzych 2000, s. 207 oraz M. Wiśniewska, *Manipulowanie umysłem. Reforma procesu myślenia – pranie mózgu*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, 2011, nr 5, s. 93.
- 19 M. Musioł, *Przekaz podprogowy w procesie wychowania – dylematy*, w: *Manipulacja – media – edukacja*, red. B. Siemieniecki, Toruń 2007, s. 548.
- 20 Według perspektywy psychologii poznawczej każdy człowiek ma inny (subiektywny) próg percepcji. Należy pamiętać, że chociaż istnieją pewne podobieństwa w mierzeniu reakcji behawioralnych na bodźce zewnętrzne, nie ma dwóch takich samych osób, a podświadoma aktywność i reakcje każdej z nich mogą być inne. Do pomiaru ludzkich reakcji psychologicznych mogą być wykorzystywane sygnały fizjologiczne, takie jak elektroencefalogramy (EEG) i pomiary okulistyczne (śledzenie ruchu gałek ocznych).
- 21 Szerzej na temat percepcji wzrokowej środków wizualnych w reklamie: J.F. Terelak, *Psychologiczne aspekty reklamy wizualnej*, „Studia Psychologica”, 2004, nr 5, s. 296.
- 22 Dźwiękowe komunikaty podprogowe są przekazywane w muzyce (*subliminal messages in music*) poprzez proces zwany *multitracking*. Technika ta polega na przekazywaniu wiadomości „jako części szmeru tła” (tzw. bezgłośny hałas). Stąd wiadomość zostaje włączona w nagranie dźwiękowe na jednej lub kilku ścieżkach taśmy wielościeżkowej, przeważnie na stonowanych i niewyraźnych poziomach (koncepcja ledwo słyszalnych melodii). Badacze Charles Areni i David Kim stworzyli model preferencji dla prototypów, który sugeruje, że umysł składa się ze ściśle upakowanych, połączonych ze sobą jednostek poznawczych, które łączą muzykę z innymi strukturami i ideami. Zgodnie z tym modelem muzyka może stymulować umysł do myślenia o ideach podobnych do muzyki. Ponadto szybkość muzyki może wpływać na zachowanie. Przeprowadzono kilka badań, które ilustrują, jak szybka muzyka sprawia, że klienci supermarketów robią zakupy szybciej, podobnie szybka muzyka powoduje, że klienci jedzą szybciej, a wolna muzyka spowalnia jedzenie. Jest to dowód na to, że bodźce poniżej progu świadomości mogą wpływać na myśli, uczucia i działania bez wiedzy o tym (nieświadoma percepcja). Zob. w tym zakresie C.S. Areni, D. Kim, *The Influence of Background Music on Shopping Behavior: Classical Versus Top-Forty Music in a Wine Store*, „Advances in Consumer Research”, 20 (1993), s. 336-340.

by mogły zostać świadomie zarejestrowane i przetworzone przez zmysły (ich dolne progi reagowania) oraz mechanizmy uwagi. Zatem bodźce (komunikaty) podprogowe, działając powyżej fizjologicznego progu percepcji (wrażliwości receptora), ale poniżej progu świadomości (spostrzegania świadomego), są drastyczną formą nieświadomego wpływu, który wywołuje zmiany emocjonalne i poznawcze za pomocą bodźców zbyt słabych, by je świadomie wykryć²³, ale zarazem pobudzają organy sensoryczne, aby następnie wpływać na nasze myśli, poglądy i zachowanie²⁴. Jednak w opinii części badaczy i naukowców nie ma jak dotąd dowodów naukowych potwierdzających bezpośrednio skuteczność bodźców podprogowych, a ściślej – naukowcy zgadzają się, że bodźce podprogowe istnieją, a nasz mózg może odbierać tego typu komunikaty, nie będąc tego świadomy, jednak kontrowersje wynikające z niejednoznacznych wyników przeprowadzanych badań empirycznych dotyczą tego, czy otrzymane sygnały podprogowe mają faktyczny wpływ na nasze zachowanie. Najsilniejsze efekty, jakie można dostrzec, to napięcie, ewentualnie zaniepokojenie, w ściśle kontrolowanych warunkach laboratoryjnych percepcja podprogowa ogranicza się jedynie do czasowego pobudzenia wywołanego pojedynczym obrazem. Konkludując, niejasności w opisie przedmiotowego zjawiska (które skutkują niekiedy dezinformacją pojęciową) wynikają zarówno z braku precyzyjnej metody prowadzenia badań (co skutkuje np. zbyt krótkimi okresami obserwacji eksperymentalnej), jak i niewystarczających dowodów naukowych, które pozwoliłyby na stosunkowo precyzyjne określenie każdorazowego oddziaływania percepcji podprogowej (brak powtarzalności lub słabość, brak trwałości efektów działania bodźców podprogowych czy też przypadek już wcześniej ukształtowanego i „sformatowanego” w określonym zakresie konsumenta).

4. Wpływ autogynofilicznej pornografii perswazyjnej na tożsamość płciową (orientację seksualną) jej odbiorców (konsumentów)

Rafał Adamus określił legalną pornografię (tj. z wyłączeniem m.in. treści pedofilskich, treści zoofilskich, treści brutalnych) jako zjawisko, co do zasady, dozwolone prawem (tolerowane przez prawo) przy jednoczesnym zastrzeżeniu, że pornografię należy postrzegać jako zjawisko, które może wywoływać szereg negatywnych konsekwencji dla jej

23 P.G. Zimbardo, M.R. Leippe, *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*, tłum. P. Kwiatkowski, Poznań 2004, s. 54.

24 Percepcja podprogowa szczególnie interesuje psychologów poznawczych jako przykład szerszej klasy zjawisk, zwanych torowaniem. W przypadku torowania określony bodziec aktywizuje ścieżki umysłowe, co wzmacnia umiejętność przetwarzania bodźca w jakiś sposób powiązanego z bodźcem torującym. Za: R.G. Sternberg, *Psychologia poznawcza*, tłum. E. Czerniawska, A. Matczak, Warszawa 2001, s. 69.

odbiorcy²⁵. W przypadku pornografii perswazyjnej, z uwagi na stymulację podprogową i wysyłany przez nią przekaz, którego odbiorca najczęściej nie jest nawet świadomy, nie może go racjonalnie przewidzieć i tym bardziej nie może go uniknąć, a nawet jeśli jest świadomy, nie jest w stanie go kontrolować lub mu się opierać, należałoby rozważyć, czy oglądający nie wymagają szczególnej ochrony prawnej i nie powinni zostać zakwalifikowani jako szczególny rodzaj konsumentów²⁶. Swoboda powzięcia decyzji co do konsumpcji

25 R. Adamus, *Prawo człowieka do poszanowania jego intymności a dostęp do legalnej pornografii – Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 7.02.2022 r. w sprawie Chochołáč v. Słowacja*, „Palestra”, 2023, nr 5, s. 127-137.

26 W tym kontekście, w aspekcie tworzenia prawa konsumenckiego w UE, należy odnotować, że zagrożenie dla konsumentów w postaci emitowania przekazu podprogowego np. w reklamach rozwiązano w krajach członkowskich Unii Europejskiej zapisami europejskiej Konwencji o telewizji ponadgranicznej sporządzonej w Strasburgu dnia 5 maja 1989 roku (ustawa z 9 lipca 1990 r. o ratyfikacji europejskiej Konwencji o telewizji ponadgranicznej, Dz. U. z 1995 r. Nr 32, poz. 160 oraz ustawa z 29 czerwca 2000 r. o ratyfikacji Protokołu poprawek do europejskiej Konwencji o telewizji ponadgranicznej, Dz. U. z 2000 r. Nr 70, poz. 817), która w art. 13 ust. 2 wprowadziła całkowity zakaz stosowania reklamy podprogowej (*subliminal advertising*), oddziałującej na podświadomość. Ponadto zapisami dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/13/UE z dnia 10 marca 2010 r. w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych, tzw. dyrektywy o audiowizualnych usługach medialnych (Dz. Urz. UE L 95 z 15.04.2010, s. 24 z późn. zm.), zmienionej (w związku ze zmieniającymi się realiami rynkowymi) dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1808 z dnia 14 listopada 2018 r. (Dz. U. UE L 303 z 28.11.2018, s. 69), zharmonizowano przepisy krajowe dotyczące audiowizualnych mediów, tradycyjnych przekazów telewizyjnych i usług na żądanie, w szczególności zakazano ukrytego handlowego przekazu audiowizualnego, ponieważ ma on negatywny wpływ na konsumentów (motyw 90 preambuły dyrektywy), zdefiniowano „ukryty handlowy przekaz audiowizualny” (art. 1 ust. 1 lit. j w rozdziale I) oraz zakazano: ukrytych handlowych przekazów audiowizualnych w handlowych przekazach audiowizualnych rozpowszechnianych przez dostawców usług medialnych (art. 9 ust. 1 lit. a w rozdziale III) i wykorzystywania technik podprogowych w handlowych przekazach audiowizualnych (art. 9 ust. 1 lit. b w rozdziale III). W polskim prawie zakaz stosowania reklamy podprogowej wynika także z treści art. 16b ust. 2 pkt 5 ustawy z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1722), zgodnie z którym zakazane jest nadawanie przekazów handlowych oddziałujących w sposób ukryty na podświadomość. Zapis taki oznacza, że nie może być emitowana żadna reklama oddziałująca na podświadomość człowieka, emisja takiej reklamy bowiem będzie stanowić istotne zagrożenie dla każdego konsumenta. Potencjalny wpływ przekazu podprogowego (komunikatów subliminalnych) jako formy manipulacji na wybory i zachowania konsumentów w kontekście reklamy podprogowej jako zagrożenia dla poczucia bezpieczeństwa konsumenta analizowano także w literaturze przedmiotu (zob. w tym zakresie m.in. E. Olszewska, *Przekaz podprogowy w reklamie jako manipulacja i zagrożenie dla poczucia bezpieczeństwa konsumenta*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Łądowych”, 2013, nr 2 (168), s. 47-48; S. Smolarek, *Reklama podprogowa – istota, mity, zagrożenia*, „Zarządzanie Mediami”, 1 (3) (2013), s. 167-181; por. również M. Sulej, *Reklama podprogowa jako forma manipulacji*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, 12 (2010), s. 50-59 oraz P. Wójcik, *Reklama podprogowa jako narzędzie perswazji w komunikacji marketingowej*, „Marketing i Rynek”, 2022, nr 3, s. 3-9). Zakaz praktyk wykorzystujących techniki podprogowe na obszarze Unii Europejskiej wprowadzono w ustawodawstwie unijnym także w zakresie regulacji dotyczących wprowadzania do obrotu, oddawania do użytku lub wykorzystywania systemów sztucznej inteligencji, co będzie miało bezpośredni wpływ na obowiązki dostawców, użytkowników (operatorów), importerów i dystrybutorów systemów sztucznej inteligencji. W dniu 14 czerwca 2023 roku

cji takiego rodzaju pornografii nie wyłącza obecnego tamże przekazu podprogowego, który pobudza odbiorcę w sposób omijający kontrolę świadomości i mogący prowadzić do ewentualnych skutków w zakresie problemów z fizyczną i psychiczną integralnością, w szczególności z tożsamością płciową czy nawet zmianą orientacji seksualnej. Jest to nie do pogodzenia z podstawowymi prawami jednostki, takimi jak m.in. autonomia i wolność osobista (w tym przypadku rozumiana jako prawo do dokonywania wyborów dotyczących własnej płciowości) czy też prawo do poszanowania życia prywatnego odbiorcy. Jest to ewidentna ingerencja w prywatność oglądającego (pytanie, jak daleko idąca co do ewentualnych skutków), w szczególności w zakresie aspektów tożsamości osoby, takich jak samostanowienie o identyfikacji płciowej. Zgodnie z art. 8 ust. 1 sporządzonej w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r. europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności²⁷ każdy człowiek ma prawo do poszanowania m.in. swojego „życia prywatnego”²⁸. Odnotować należy, że termin „życie prywatne” w rozumieniu art. 8 ust. 1 konwencji²⁹, aczkolwiek bardzo obszerne i niedające się wyczerpująco zdefiniować³⁰, obejmuje bez wątpienia sferę seksualności (tożsamość seksualną, orientację

Parlament Europejski zakończył wielomiesięczne negocjacje i przyjął kompleksowe oraz ujednolicone stanowisko (stanowiące istotne odejście od dotychczasowych wersji projektu rozporządzenia Komisji Europejskiej opublikowanej zarówno w kwietniu 2021 roku, jak i przyjętej w grudniu 2022 roku wersji Rady) w sprawie projektu aktu – rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego zharmonizowane przepisy dotyczące sztucznej inteligencji [(The European Union Artificial Intelligence Act (EU AI Act). Pełny tytuł angielski: Proposal for a Regulation Of The European Parliament And Of The Council Laying Down Harmonised Rules On Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act) And Amending Certain Union Legislative Acts COM/2021/206 final)]. W projekcie rozporządzenia wprowadzono m.in. zakaz stosowania technik podprogowych będących poza świadomością danej osoby w celu istotnego zniekształcenia zachowania tej osoby w sposób, który powoduje lub może powodować u niej lub u innej osoby szkodę fizyczną lub psychiczną (zgodnie z art. 5 ust. 1 lit. a w tytule II *Zakazane praktyki w zakresie sztucznej inteligencji*).

27 Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.

28 Celem tego prawa jest ochrona jednostki przed arbitralną ingerencją władz publicznych, zgodnie bowiem z art. 8 ust. 2 konwencji niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa, z wyjątkiem przypadków: a) przewidzianych przez ustawę i b) koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób.

29 Treść prawa do prywatności należy wywieść z art. 17 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych, zgodnie z którym: „Nikt nie może być narażony na samowolną lub bezprawną ingerencję w jego życie prywatne, rodzinne, dom czy korespondencję, ani też na bezprawne zamachy na jego cześć i dobre imię” (w ust. 2 tegoż artykułu podkreślono, że „Każdy ma prawo do ochrony prawnej przed tego rodzaju ingerencjami i zamachami”) oraz z art. 12 Powszechnej deklaracji praw człowieka, zgodnie z którym: „Nikt nie będzie podlegał arbitralnemu wkraczaniu w jego życie prywatne, rodzinę, mieszkanie lub korespondencję ani też zamachom na jego honor i reputację. Każdy jest uprawniony do ochrony prawnej przed takim wkraczaniem i takimi zamachami” (w tekście oryginalnym w języku angielskim napisano: „No one shall be subjected to arbitrary or unlawful interference with his privacy, family, home or correspondence, nor to unlawful attacks on his honour and reputation”).

30 Por. w tym zakresie orzeczenie w sprawie Costello – Roberts przeciwko Wielkiej Brytanii z dnia 25 marca

seksualną człowieka)³¹, która należy do najbardziej intymnej sfery życia prywatnego jednostki³². Prawo człowieka do tożsamości płciowej, tj. wewnętrzne poczucie przynależności do danej płci, stanowi dobro osobiste przynależne osobie fizycznej, podlegające ochronie przed jego bezprawnym naruszeniem³³. Jest to dobro szczególne w tym znaczeniu, że dotyczy sfer życia intymnego i psychiki człowieka. Pojęcie to nie zostało jak dotąd zdefiniowane przez polskiego ustawodawcę (ani przez strony wiążących Polskę umów międzynarodowych) i jest jednym z przykładów pozakodeksowych dóbr osobistych. Naruszenie prywatności konsumentów autogynefilicznej pornografii perswazyjnej może się potencjalnie przejawiać – w zależności i przy uwzględnieniu indywidualnych uwarunkowań psychologicznych, genetycznych i biologicznych – w szkodach psychicznych lub fizycznych (pozaumowna odpowiedzialność cywilna) w postaci nie tylko negatywnych przeżyć (zaburzeń) psychicznych (stany depresyjne, wahania nastroju, niestabilność emocjonalna, nerwowość, drażliwość, emocjonalna niedostępność i odrętwienie, brak skupienia i cierpliwości, ogólny brak zainteresowania rzeczywistością) czy wpływaniu na sny, pamięć, poziom przystosowania, świadomość percepcji, zachowania werbalnego, reakcji emocjonalnej, ale również obniżeniu dotychczasowej sprawności seksualnej (m.in. zaburzenia erekcji, niezdolność do orgazmu) czy nawet podjęciu nie w pełni świadomej decyzji o przejściu na hormonalną terapię zastępczą bądź o stłumieniu lub zmianie dotychczasowej orientacji seksualnej. Dlatego zasadne wydaje się przyjęcie odpowiedzialności producentów tego typu materiałów tytułem ewentualnego doprowadzenia odbiorcy do uzależnienia od treści pornograficznych, zawierających przekaz podprogowy, szczególnie w kontekście osadzenia konkretnych przypadków w charakterystyce wywołania w sferze psychicznej odbiorcy określonej decyzji, stanu (skutku) wbrew jego

1993 r., A. 247-C § 36; za M.A. Nowicki, *Europejska konwencja praw człowieka. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 1999, s. 328.

- 31 Orientacja seksualna to cechy, na które zasadniczo człowiek nie ma wpływu, których sobie nie wybiera, ale które jednocześnie są obiektywnie weryfikowalne. Orientacja seksualna stanowi kategorię materialną i realną, ponieważ można ją określić chociażby miarą odczuwania pociągu seksualnego do ludzi określonej płci.
- 32 Por. w tym zakresie orzeczenie w sprawie Dodgeon przeciwko Wielkiej Brytanii z 22 października 1981 r., A. 45; raport Europejskiej Komisji Praw Człowieka z 13 marca 1980 r., skarga nr 7525/76; *Europejski Trybunał Prawa Człowieka. Orzecznictwo*, t. 2: *Prawo do życia i inne prawa*, oprac. M.A. Nowicki, Kraków 2002, s. 612-614.
- 33 To stanowisko należy dziś postrzegać jako ugruntowany pogląd orzecznictwa – w tym SN – i doktryny, znajdujący oparcie w rozumieniu dóbr osobistych jako katalogu otwartego i stale ewoluującego. Zob. w tym zakresie postanowienie SN z dnia 22 marca 1991 r., sygn. akt III CRN 28/91, LEX nr 519375, z którego uzasadnienia wynika, że: „[...] płeć człowieka (integralność seksualna) jest elementem jego prawa stanu, które to prawo należy do kategorii praw osobistych człowieka, chronionych przez przepisy Kodeksu cywilnego (art. 23 i 24 k.c.)”. Podobnie wyrok SA w Katowicach z dnia 30 kwietnia 2004 r., sygn. akt I ACa 276/04, OSA 2004, nr 10, poz. 31, LEX nr 127293, zgodnie z którym: „płeć człowieka jest dobrem osobistym i z mocy art. 23 k.c. podlega prawnej ochronie”.

woli, zakłócenia działania mechanizmów woli odbiorcy skutkujące doprowadzeniem do określonych niekorzystnych skutków.

Podsumowanie

Narastająca skala konsumpcji pornografii perswazyjnej przy jednoczesnym braku u jej odbiorców (konsumentów) świadomości mogących zachodzić w ich podświadomości procesów (potencjalnego kształtowania ich seksualności przez przekaz pornograficzny) rodzi szereg pytań prawnych, których wyczerpujące i szczegółowe przeanalizowanie przekraczałoby jednak znacząco ramy objętościowe niniejszego opracowania. Dlatego też artykuł ogranicza się do zasygnalizowania i przedstawienia jedynie wybranych aspektów prawnych analizowanego zjawiska. Z pewnością należy odnotować ogromny potencjał destrukcyjny oddziaływania treści (bodźców) podprogowych zawartych w pornografii perswazyjnej na jej odbiorców jako konsumentów zależnych od rynkowo stymulowanych przez przemysł pornograficzny popędów. Specyfika i złożoność, w tym także i prawnych następstw konsumpcji, tego rodzaju pornografii powoduje, że – przy braku odrębnych i wyraźnych uregulowań prawnych – należałoby postulować stworzenie w przyszłości regulacji, która nie tylko przeciwdziałałaby naruszeniom dóbr odbiorców (konsumentów) z zakresu sfery ich seksualności (tożsamości płciowej, orientacji seksualnej), ale ponadto klarownie określałaby podstawy ewentualnej odpowiedzialności producentów tego typu materiałów z tytułu naruszenia praw odbiorców dotyczących samostanowienia o ich identyfikacji płciowej.

Bibliografia

AKTY PRAWNE

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/13/UE z dnia 10 marca 2010 r. w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych (dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych) (tekst mający znaczenie dla EOG), Dz. Urz. UE L 95 z 15.04.2010, s. 1-24 z późn. zm.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1808 z dnia 14 listopada 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2010/13/UE w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych (dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych) ze względu na zmianę sytuacji na rynku, Dz. U. UE L 303 z 28.11.2018, s. 69-92.

- Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.
- Europejska Konwencja o telewizji ponadgranicznej sporządzona w Strasburgu dnia 5 maja 1989 r., Dz. U. z 1995 r. Nr 32, poz. 160 z późn. zm.
- Ustawa z 9 lipca 1990 r. o ratyfikacji Europejskiej Konwencji o telewizji ponadgranicznej, Dz. U. z 1995 r. Nr 32, poz. 160.
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1722.
- Ustawa z 29 czerwca 2000 r. o ratyfikacji Protokołu poprawek do Europejskiej Konwencji o telewizji ponadgranicznej, Dz. U. z 2000 r. Nr 70, poz. 817.

ORZECZNICTWO

- Orzeczenie w sprawie Costello – Roberts przeciwko Wielkiej Brytanii z dnia 25 marca 1993 r., A. 247-C § 36.
- Orzeczenie w sprawie Dodgeon przeciwko Wielkiej Brytanii z 22 października 1981 r., A. 45, raport Europejskiej Komisji Praw Człowieka z 13 marca 1980 r., skarga nr 7525/76.
- Postanowienie SN z dnia 22 marca 1991 r., sygn. akt III CRN 28/91, LEX nr 519375.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 30 kwietnia 2004 r., sygn. akt I ACA 276/04, OSA 2004, nr 10, poz. 31, LEX nr 127293.

OPRACOWANIA

- Adamus R., *Prawo człowieka do poszanowania jego intymności a dostęp do legalnej pornografii – Glosa do wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 7.02.2022 r. w sprawie Chocholáč v. Słowacja*, „Palestra”, 2023, nr 5, s. 127-137.
- Areni C.S., Kim D., *The Influence of Background Music on Shopping Behavior. Classical versus Top-Forty Music in a Wine Store*, „Advances in Consumer Research”, 20 (1993), s. 336-340.
- Augustynek A., *Psychopatologia człowieka dorosłego*, Warszawa 2015.
- Carnes P., *Od nalogu do miłości. Jak wyzwolić się z uzależnienia od seksu i odnaleźć prawdziwe uczucie*, tłum. W. Sułecky, Poznań 2001.
- Cicha D.A., *Psychoterapia osób uzależnionych od pornografii*, „Rynek – Społeczeństwo – Kultura”, 2019, nr 1 (32), s. 34-37.
- Europejski Trybunał Prawa Człowieka. Orzecznictwo*, t. 2: *Prawo do życia i inne prawa*, oprac. M.A. Nowicki, Kraków 2002.
- Gilbert A., *Sissy Remixed. Trans* Porno Remix and Constructing the Trans* Subject*, „Transgender Studies Quarterly”, 7 (2020), no. 2, s. 222-236.
- Grzegorzewska I., Cierpiałkowska L., *Uzależnienia behawioralne*, Warszawa 2018.
- Habrat B., *Koncepcje teoretyczne i pozycja nozologiczna tak zwanych nalogów behawioralnych*, w: *Zaburzenia uprawiania hazardu i inne tak zwane nalogi behawioralne*, red. B. Habrat, Warszawa 2016, s. 15-54.
- Kraus S.W., Krueger R.B., Briken P. i in., *Compulsive Sexual Behaviour Disorder in the ICD-11*, „World Psychiatry”, 2018, no. 17, s. 109-110.
- Kraus S.W., Voon V., Potenza M.N., *Should Compulsive Sexual Behavior be Considered an Addiction?*, „Addiction”, 2016, no. 111, s. 2097-2106.

- Lew-Starowicz M., *Patologiczna hiperseksualność*, w: *Zaburzenia uprawiania hazardu i inne tak zwane nalogi behawioralne*, red. B. Habrat, Warszawa 2016, s. 305-349.
- Lubman D.I., Yücel M., Pantelis C., *Addiction, a Condition of Compulsive Behaviour? Neuroimaging and Neuropsychological Evidence of Inhibitory Dysregulation*, „Addiction”, 2004, no. 99, s. 1491-1502.
- Momot M., *Aspekty wykorzystania hipnozy oraz komunikacji pozawerbalnej w ujęciach psychotronicznym i psychomanipulacyjnym*, „Wiedza Obronna”, 1-2 (2019), s. 188-202.
- Musioł M., *Przekaz podprogowy w procesie wychowania – dylematy*, w: *Manipulacja – media – edukacja*, red. B. Siemieniecki, Toruń 2007, s. 543-551.
- Niewiadomska I., Chwaszcz J., Kołodziej B. Śpila, *Seks*, Lublin 2005.
- Nowicki M.A., *Europejska konwencja praw człowieka. Wybór orzecznictwa*, Warszawa 1999.
- Olszewska E., *Przekaz podprogowy w reklamie jako manipulacja i zagrożenie dla poczucia bezpieczeństwa konsumenta*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych”, 2013, nr 2 (168), s. 46-55.
- Piątek K., *Zaburzenia behawioralne – trudności definiowania, typologie i koncepcje wyjaśniające powstawanie zaburzeń*, w: *Ewaluacja w profilaktyce i terapii zaburzeń behawioralnych*, red. M. Piasecka, J. Kusztal, K. Piątek, Kraków 2022, s. 39-58.
- Robot Sex, Social and Ethical Implications*, eds. J. Danaher, N. McArthur, Cambridge 2017.
- Roth K., *Ciemna strona seksu. Gdy seks staje się nalogiem*, tłum. M. Wojdak-Piątkowska, Sopot 2013.
- Smolarek S., *Reklama podprogowa – istota, mity, zagrożenia*, „Zarządzanie Mediami”, 1 (3) (2013), s. 167-181.
- Sternberg R.G., *Psychologia poznawcza*, tłum. E. Czerniawska, A. Matczak, Warszawa 2001.
- Sulej M., *Reklama podprogowa jako forma manipulacji*, „Warszawskie Studia Pastoralne”, 12 (2010), s. 50-59.
- Terelak J.F., *Psychologiczne aspekty reklamy wizualnej*, „Studia Psychologica”, 2004, nr 5, s. 293-311.
- Trejderowski T., *Socjotechnika. Podstawy manipulacji w praktyce*, Warszawa 2009.
- Vadapalli S.K., Kuss D.J., *Sissy Hypno. Conceptualisation of Autogynephilic Persuasive Pornography (AGPP) and an Investigative Exploration of the Experiences of its Consumers*, „Sexuality and Culture”, 28 (2023), s. 1-27 [online first].
- Witkowski T., *Psychomanipulacje. Jak je rozpoznawać i jak sobie z nimi radzić*, Wałbrzych 2000.
- Wiśniewska M., *Manipulowanie umysłem. Reforma procesu myślenia – pranie mózgu*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie”, 2011, nr 5, s. 92-103.
- Wójcik P., *Reklama podprogowa jako narzędzie perswazji w komunikacji marketingowej*, „Marketing i Rynek”, 2022, nr 3, s. 3-9.
- Zimbardo P.G., Leippe M.R., *Psychologia zmiany postaw i wpływu społecznego*, tłum. P. Kwiatkowski, Poznań 2004.